

УДК 323.02 (477)

Жеребятнікова І.В.

Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ АКСІОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Досліджено генезис та основні етапи розвитку політичної аксіології у межах суспільно-політичного знання. Розглянуто базові напрямки формування та аналізу ціннісних компонентів політичної діяльності у різноманітних теоретичних підходах та концепціях. Визначено специфіку функціонування політичних процесів крізь спектр аксіологічної проблематики.

Ключові слова: політична аксіологія, політичні цінності, політична сфера, система політичних цінностей, політичний процес.

Жеребятнікова І.В.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКСИОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКО-ФИЛОСОФСКОГО ДИСКУРСА

Исследованы генезис и основные этапы развития политической аксиологии в рамках общественно-политического знания. Рассмотрены базовые направления формирования и анализа ценностных компонентов политической деятельности в различных теоретических подходах и концепциях. Определена специфика функционирования политических процессов сквозь спектр аксиологической проблематики.

Ключевые слова: политическая аксиология, политические ценности, политическая сфера, система политических ценностей, политический процесс.

Zherebiatnikova I.

THEORETICAL BASICS OF POLITICAL AXIOLOGY IN THE CONTEXT OF POLITICAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Genesis and the main periods of the development of political axiology in the limits of social and political knowledge are investigated. Basic directions of forming and analysis of the value components of political activity in different theoretical approaches and concepts are considered. The specifics of functioning of the political processes across the spectrum of axiological problems are determined.

Key words: political axiology, political values, political sphere, system of political values, political process.

В умовах системних трансформацій у сучасному українському суспільстві, які супроводжуються радикальними змінами суспільно-політичного устрою, високим рівнем соціальної напруженості, суперечливою взаємодією держави та громадянського суспільства загострюється проблема дослідження ціннісних детермінант політичної діяльності, переосмислення ціннісних параметрів і механізмів політичних комунікацій.

Політичні цінності, в яких простежуються смислова («екзистенціональна» чи термінальна) та орієнтаційна (інструментальна, цільова) складові, значною мірою впливають на розвиток політичних інститутів і процесів, слугують ядром найважливіших спрямовуючих векторів політичної діяльності: ідеології, політичної культури та політичної системи. Як стверджує український дослідник П. Сліпець, «цінності справляють істотний, а подекуди й вирішальний вплив на весь життєвий діапазон суспільно-політичної сфери...» [1, с. 8]. Політичний світ неможливий без опори на

стійку систему суспільно-політичних цінностей, які виступають загальнообов'язковими нормами суспільного існування, формують із сукупності індивідів (самодостатніх громадян) цілісну і взаємозалежну соціальну систему.

Суспільно-політичні процеси мають у своїй суті аксіологічні виміри, адже вони формуються та протікають у межах системи цінностей, яка є інтегруючою та солідаризуючою в певній політичній спільноті. Як слушно зауважує О. Дегтярьов, саме «політичні цінності та норми являють собою становий каркас принципів політичного порядку та організації суспільства, а також кодекс правил політичної гри» [див.: 2, с.77]. У зв'язку з цим проблема вивчення політичних цінностей і варіантів їхньої трансформації у сучасному українському соціумі набуває особливого значення, оскільки саме цінності стають підвалинами інституціоналізації і легітимації влади, надають державно-політичному режиму ознак стабільності, зумовлюють характер владних відносин і соціальної комунікації в суспільстві. Отже, політичний контекст демократизації українського суспільства виявляє проблеми ціннісного характеру, осмислення яких актуалізує своєчасність аксіологічного дискурсу в політичній науці.

Дослідження аксіологічної проблематики політичного життя знайшло своє відображення в працях представників різноманітних наукових течій, що свідчить про багатовекторність, різносторонність і складність зазначеної тематики, а також про її наукову перспективність і практичну значущість. Вагомий внесок у розробку проблеми природи цінностей, в тому числі політичних, зробили такі зарубіжні вчені, як Г. Алмонд, Є. Баталов, О. Башкірова, Д. Белл, М. Вебер, С. Верба, Є. Вятр, К. Гаджієв, Г. Ділігенський, М. Доган, Р. Інглехарт, В. Іноземцев, І. Лебедев, Д. Леонт'єв, С. Ліпсет, В. Мілановський, В. Нойман, О. Панарін, Т. Парсонс, Д. Пауелл, В. Пантін, Ю. Пивоваров, Д. Рікман, У. Розенбаум, В. Рукавишніков, С. Уайт, М. Фіннемор, Л. Халман, Г. Шахназаров та ін.

Серед сучасних вітчизняних науковців, які досліджували феномен цінності та ціннісних орієнтацій та висвітлювали аксіологічний вимір функціонування політичної сфери суспільства, слід відзначити таких учених, як В. Бакіров, В. Бебик, О. Білий, Е. Гансова, М. Головатий, Є. Головаха, А. Горбань, В. Горбатенко, В. Корнієнко,

Н. Костенко, М. Міщенко, В. Оссовський, Н. Паніна, І. Попова, В. Романов, А. Ручка, П. Сліпець, Ю. Шайгородський, Г. Щедрова, О. Яременко та ін.

Мета статті – дослідити генезис і специфіку становлення політичної аксіології у контексті політико-філософського знання, визначити аксіологічний вимір та істотний вплив базових ціннісних орієнтацій на функціонування політичного життя.

Аксіологічне знання як особлива сфера наукового пошуку націлює на дослідження цінностей різних типів і їх взаємин, аналіз ціннісних основ суспільного життя. Власне термін «аксіологія» був уведений у науковий обіг у 1902 р. французьким філософом П. Лапі і став активно використовуватися у філософії, соціології та політичній науці. Досить поширеним є трактування аксіології як «вчення про природу цінностей, їхнє місце в реальності та структурі ціннісного світу, тобто про зв'язок різноманітних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами та структурою особистості» [3, с. 18].

Політична аксіологія є особливою сферою наукового пошуку, основною метою якої стає з'ясування змісту політичних цінностей та ціннісних орієнтацій, їхнього взаємозв'язку та ієрархічної структури, ролі та місця цінностей у сучасній політичній практиці.

У науковій літературі спостерігається плюралізм тлумачень, теорій і концепцій щодо трактування природи та сутності цінностей. Згідно з суб'єктивістським підходом цінності розуміються як виключно чуттєво-оціночний продукт розумової діяльності, поза якою вони не мають жодного сенсу. Об'єктивістський підхід трактує цінність як незалежну від особистого сприйняття реальність, якісну ознаку, певну характеристику різноманітних об'єктів буття. Релятивістський підхід намагається поєднати два попередні, розглядаючи цінність не як дихотомічну антиномію, а як діалектичну пару, де цінність є об'єктивною реальністю, що одночасно піддається чуттєво-емоційній оцінці.

Слід відмітити, що як певний об'єкт зацікавленості цінності завжди привертали увагу мислителів різних епох. Аксіологічні підходи до осмислення політики вперше з'являються у працях філософів Стародавнього Сходу та античної Греції. Зокрема, Конфуцій вказував на три головні цінності держави: економічну стабільність, військову могутність та політичну довіру. З цих трьох

складових, на думку Конфуція, найголовнішою є цінність політичної довіри [4, с. 22].

У працях античних мислителів, зокрема, Платона, Аристотеля, Полібія та інших, ціннісна проблематика знаходить вияв в ідеї блага та справедливості у державі як вищій чесноті й вищого ступеня в ієрархії буття. Давньогрецькі філософи вдавалися до спроб пояснити місце і роль таких універсально значимих феноменів, як свобода, істина, моральність тощо. Аксиологічний сенс пронизує все вчення Платона. Найвищою цінністю філософ проголошує знання, державу розглядає як щось органічне, таке, що є невід'ємною частиною буття людини. Творчо розвиваючи платонівське вчення, Аристотель спрямував свої зусилля на дослідження двох взаємопов'язаних аксиологічних питань: що є добром для людини і що є добрим для суспільства? Аристотель вважав, що основою політики має бути мораль як ціннісна система суспільства, а політики мають не просто захищати інтереси народу, але при цьому в усіх своїх діях керуватися мораллю [5, с. 84-86; 115-117].

Розгляд людини крізь призму релігійних поглядів, окреслений за доби Середньовіччя, спричинив виникнення відповідної системи цінностей, в основу якої покладено ціннісний догматизм, віру та визнання істинності, верховенства Закону Божого над потребами й інтересами окремої особистості. Аксиологія тут певним чином розчиняється в теології. Вищими цінностями є «Бог», «віра», «святість» та «святиня». Проте цінності соціального, політичного, економічного сенсу постають лише як такі, що є життєво визначальними для цих окремих сфер буття і для самої людини.

З настанням епохи Відродження особистість, її внутрішнє багатство та гідність стають в один ряд з істиною, добром і красою. Більше того, людина визначається центральним пунктом системи цінностей, її правомірним носієм. Причину такої трансформації варто вбачати у конкретно-історичних умовах життя людей, що змінили таку цінність, як людське життя. Саме в цей період з'являється поняття «політичні цінності» як окремих феноменів, і вони починають розглядатися в їхньому сучасному розумінні. Н. Макіавеллі, визначаючи новий зміст політичних цінностей, стверджує, що вони мусили б бути вільними не лише від впливу релігії, а й моралі. Цінності певною мірою прагматизуються, перетворюються на своєрідний засіб повсякденного використання [6, с. 262].

Вимоги часу, а саме розвиток гуманітарних і природних наук, еволюція європейських політичних систем, зародження нового виду економічних відносин зумовили потребу в більш детальному розгляді й оцінці владних відносин на суспільному рівні. Новий час зовсім по-новому переформовує систему цінностей, особливо в плані її системовизначальних засад та структурних параметрів. Кардинальна зміна уявлень про політичні цінності спостерігається у працях Ф. Бекона. Мислитель починає остаточно відокремлювати політичні цінності на основі принципу «воля–закон». Саме за допомогою цього принципу політичні цінності дістають своє функціональне визначення в політичних відносинах.

Якісно новим етапом у підході до проблеми політичних цінностей стали ідеї Т. Гоббса, який спробував раціонально обґрунтувати необхідність появи цінностей. Продовжуючи вже розпочату до нього роботу над проблемою людини як основної детермінанти суспільних відносин, мислитель дійшов висновку, що саме егоїстичний стан буття людини як «війни всіх проти всіх» спричинив до укладання суспільного договору й створення держави. Т. Гоббс створив образ правителя, який залишається як за межами угоди, так і за межами громадянських законів. Він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватися громадяни для збереження мирного співіснування [7, с. 218-220].

Подібно до Т. Гоббса, Дж. Локк намагався обґрунтувати і пояснити появу держави, її інституції в бутті людини за допомогою такого механізму, як природний договір. При цьому в основі держави він вбачає раціонально виважений прагматизм. Завдяки цьому політичні цінності тут ніколи не стануть чимось самодостатнім, зокрема й стосовно особистісних свобод людини. Політична система буття і його цінності за будь-яких умов у Дж. Локка залишаються лише включеними в систему інших цінностей, які стосуються особистої свободи індивіда (віра, мета, праця, власність). Вони покликані бути своєрідним інтеграційним, єднальним чинником, який має забезпечити терпимість однієї людини до свобод іншої [8, с. 140-145].

Аксиологічні підходи до осмислення державного буття є стрижневими й у теоріях та концепціях провідних мислителів від епохи Просвітництва до кінця XIX століття. У цей період відбувається ціннісне зміщення від державоцентризму до розуміння людини

(її прав і свобод) як найважливішої цінності та сенсу існування держави. Так, Ш.-Л. Монтеск'є досліджував, за яких умов політична система забезпечує необхідний мінімум людських свобод, при цьому визначає як найвищу цінність в політиці – справедливість. Виходячи з цього, Ш.-Л. Монтеск'є визначає форми правління через міру моральності, яку несе в себе політична діяльність [9, с. 251-253].

Ж.-Ж. Руссо на вершину ціннісної ієрархії підносить свободу і рівність, зазначаючи, що свобода не може існувати без рівності. Суспільство і держава у нього містять у собі негативні тенденції, оскільки вони розбещують людину. Найгіршою ж розбещеністю є втрата свободи, викликана соціальною нерівністю. Мислитель визнає природну нерівність у силі та розумі, але у поєднанні з природною свободою вона позбавлена будь-якого сенсу. Ціннісного значення нерівність набуває лише в державі, коли люди починають порівнювати себе один з одним [10, с. 35-38].

Подальший розвиток аксіологічної проблематики простежується насамперед у працях І. Канта, Г. Гегеля, Р.Г. Лотце, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта. Звертаючись до аналізу філософсько-політичних і правових теорій XVIII–XIX ст., бачимо, що тут уже система цінностей більш досконало набуває форми особистих, громадських, політичних визначень і, відповідно, постає в адекватних їм класифікаційних групах.

Однією з центральних категорій у політичній доктрині І. Канта є категоричний імператив, за допомогою якого мислитель вибудовує логічну систему: мораль – право – держава – громадянське суспільство. Людина у І. Канта виступає як найвища цінність, суть якої полягає в тому, що «людина і будь-яка розумна істота існує як мета сама по собі, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тої чи іншої волі» [11, с. 169]. Спираючись на два взаємозумовлені принципи – автономія особи та ціннісне визначення сутності іншої особи як умови та можливості самоствердження, – починає вибудовуватися громадянське суспільство в системі буржуазних відносин. Людина сприймається як цінність не лише виходячи з утилітарної системи взаємокорисних стосунків, як агент певних політико-економічних дій, а взагалі як універсальна значимість дійсності, як «людина всесвіту», як масштаб буття суспільства загалом, його структури, системи відносин, влади, держави тощо.

Такий аксіологічний підхід до людини дає можливість по-новому подивитись на роль держави. І. Кант, аналізуючи сутність держави, визначає, що єдиною її функцією є розбудова правового поля; держава є тією інституцією, яка покликана втримувати в цілісній системі право і мораль. Таким чином, з'являються нові критерії визначення політичних цінностей. І першою чергою це стосується того, що цінності стали значимішими, виходячи не з традицій, віри, природних структур тощо, а репрезентуючи себе як цінності функціонального характеру. Звідси й розуміння політичних цінностей як тих, що забезпечують дотримання у суспільстві основного принципу – людина як цінність – перш за все [11, с. 84-110].

Ключовими поняттями політичної філософії Г. Гегеля є розум і свобода. Держава – це «дійсність розуму», а найкращою з держав є та, «в якій найбільше панує свобода». Згідно з Гегелем, ціннісна система виступає формотворчою субстанцією для держави як «дійсності моральнісної ідеї», в якій політична дійсність цілковито і повністю просякнута моральнісною ідеєю, а сама держава та її громадяни утворюють «органічну єдність». При цьому свою політичну сутність людина отримує лише в державі: «всю цінність, що має людина, всю духовну дійсність вона має тільки через державу» [12, с.109-115]. Для Г. Гегеля метою держави (а звідси й основним ціннісним орієнтиром) стає не одиничний індивід, а суспільство, «всезагальне життя». Сенсом, цінністю буття особи стає лише її загальнозначиме «субстанційне» визначення, і істинністю, і моральністю вона володіє винятково виходячи з того, що є членом держави. Розвиваючи концепцію громадянського суспільства, Г. Гегель виводить суспільні цінності з потреб людини, при цьому громадянин та його свобода, що реалізується через власність, мають правове визнання і чинність, а дотримання їх усіма засобами є справедливістю. Зазначені цінності громадянське суспільство має обстоювати у державі. Тому відносини між людиною і державою, громадянським суспільством і державою мають характеризуватися довірою [12, с. 110-135]. Таким чином, Г. Гегель здійснює доволі суттєву трансформацію – синкретизм політичного поля буття «розпадається» на поле політики, держави і громадянського суспільства, а звідси й дві системи цінностей, які взаємозумовлені, взаємовизначають одна одну, але вже витримують певну автентичність. Заува-

жимо одразу, що саме ця традиція розмежування цінностей, яка остаточно сформувалася у Г. Гегеля, є сповідальною й нині.

Серед засновників концепції цінностей важливе місце належить Р. Г. Лотце, який надав поняттю «цінність» категоріального сенсу, застосував як одну із її визначальних характеристик поняття «значення». Р. Лотце вважав, що цінністю є все, що для людини значуще, має особистісний або суспільний смисл. Учений розділяє світ цінностей та світ явищ, що відповідає поділу на «світ засобів» та «світ цілей». Буття цінностей Р. Лотце вважає ідеальним, надприродним і разом із тим об'єктивним, незважаючи на те, що вплив самих цінностей на людину може бути різним. На його думку, цінності сприймаються як своєрідний «логічний кристал», який дає можливість зрозуміти глибинні процеси, що відбуваються у певній соціально-політичній системі, виявити їх суть та відповісти на питання: куди і якою дорогою ми йдемо, що чекає на наше суспільство – злеті чи падіння, розквіт чи стагнація? [див.: 1, с. 386].

Аксіологічна проблематика активно порушується й осмислюється в працях мислителів Баденської школи (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), які зазначали, що увесь світ поділяється на реальне буття (дійсність) та ідеальне буття (цінності), а свідомість відповідно – на емпіричну та «нормативну». Саме за Віндельбандом «цінності», які він спробував обґрунтувати за допомогою генетичного та критичного методів, визначаються як норми та правила оцінки фактів. На думку Г. Ріккерта, сутність цінностей полягає в їхній значимості, а не їхній фактичності, вони виступають як ідеальна загальна норма, яка надає реальності смисл.

Отже, саме ХІХ століття стало підготовкою до формування цілісної самостійної аксіологічної теорії, зокрема й стосовно визначення політичних цінностей. У політичній науці аксіологічний напрям поширювався у зв'язку з прагненням вийти за межі нормативного уявлення про владні відносини у суспільстві, подолати нормально-правове розуміння політики, звернувши увагу на духовні детермінанти політичної діяльності.

Застосовуючи аксіологічний підхід до дослідження політики, політичні цінності доцільно розглядати в контексті економічних, релігійних, правових і інших типів цінностей. У зв'язку з цим слід звернути увагу на аналіз цінностей, який здійснив М. Вебер. На думку М. Вебера, завдання

соціальних наук – дати причинне пояснення і розуміння соціальних дій людей у їх конкретних історичних контекстах. Аналізуючи дію індивідів, М. Вебер виходив з того, що кожний людський акт постає усвідомленим лише у співвіднесенні з цінностями, у світлі яких артикулюються норми поведінки людей і їхні індивідуальні цілі. Він вважав, що поведінка людини завжди орієнтована на ті або інші цінності культури суспільства, які є надсуб'єктивними, загальнозначущими в рамках відповідної історичної епохи. На цій основі він проаналізував ціннісно-нормативний зміст і смисл таких феноменів, як релігія, господарство, політика, мораль, а також характер їх взаємодій. Саме ціннісним факторам Вебер надавав важливе значення у формуванні і функціонуванні політичних структур. Роздумуючи про вплив капіталістичної модернізації на систему політико-етичних цінностей європейського суспільства, М. Вебер виявляє зв'язок пануючого в Європі «господарського етосу капіталізму» з процесами, що відбуваються в релігійній сфері, зокрема, зародженням і становленням протестантизму [13, с. 110-140].

Проблема ціннісно-нормативних регуляторів поведінки людини та її діяльності розглядається у теорії Е. Дюркгейма. Він аналізував цінності як елемент функціонуючої соціальної системи. Для Е. Дюркгейма цінності – це ідеали, «колективні уявлення», які є головними стимулами поведінки людини та виникають на основі кооперації та солідарності індивідів. Він відмічає, що з розвитком суспільного поділу праці зростає абстрактність групових цінностей, яка робить можливими індивідуальні ціннісні варіації, зокрема в політиці. В результаті цього слабшає вплив традиційних цінностей, що домінували у політичній сфері, та виникає соціальна напруга в суспільстві. Ось чому Е. Дюркгейм підкреслював функціональну важливість нормативного порядку як засобу інтеграції соціуму. Суспільство, на його думку, є джерелом і вмістилищем усіх людських цінностей, які впливають із соціально-політичної реальності [14, с. 298-300].

Для представників школи культурно-історичного релятивізму (В. Дільтей, О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін та ін.) характерною є ідея аксіологічного плюралізму, тобто відмова від пошуку універсальної системи цінностей і розгляд множинності рівноправних ціннісних систем. Так, П. Сорокін при дослідженні

владно-політичних відносин виділяє, насамперед, соціокультурний аспект тої чи іншої політичної поведінки індивіда і вважає, що характер владних структур і політичних відносин не може не визначатися цінностями домінуючої суперсистеми. П. Сорокін підкреслював циклічний характер соціополітичної трансформації будь-якого суспільства, що змінюється у відповідності до трансформації домінуючої системи цінностей, в якій місце одних стрижневих цінностей посідають з часом інші, повертаючись за певний період в оновленій якості на новому витку (в наступному циклі). На його думку, почуттєва форма соціокультурної суперсистеми, де переважає цінність почуттів і заперечуються цінності релігії, моралі, є головною детермінантою почуттєвого суспільства, його способу життя, домінуючої ментальності і прагнення людей, характеру їхньої політики. У такій системі відбувається дезінтеграція моральних і правових цінностей. У цьому П. Сорокін вбачав глибинні корені індивідуалізму й егоїзму, загострення боротьби за існування, перетворення сили на право, зростання злочинності, проявів радикалізму й екстремізму в політиці. Особливо явно це спостерігається в періоди флуктуації – переходу від однієї соціокультурної суперсистеми до іншої [15, с. 30-45].

Слід звернути увагу на напрацювання У. Томаса і Ф. Знанецького, які характеризують цінність у позитивістському дусі «як будь-який предмет, що має зміст, який піддається визначенню, і значення для членів певної соціальної групи». Науковцям належить визначення цінностей як виявлених «правил поведінки», за допомогою яких «група зберігає, регулює та розповсюджує відповідні типи дії серед її членів» [16, с. 343]. У. Томас і Ф. Знанецький розділили цінності на дві групи: цінності-правила та цінності-установки. При цьому останні розглядаються ними як «суб'єктивні орієнтації членів групи по відношенню до цінностей», тобто цінність трактується не як об'єкт орієнтації людини, а як її елемент [16, с.343].

Школа структурного функціоналізму (Т. Парсонс, Р. Мертон та ін.) акцентує увагу на необхідності збереження будь-якої системи цінностей, що поділяється значною кількістю людей. Такий ціннісно-консолідуєчий простір є однією з основних складових як культури, так і соціальності загалом. Т. Парсонс вважав, що орієнтації діючого індивіда мають, переважно, дві модифікації – мотиваційну і ціннісну. Остан-

ня відноситься до тих чинників, які пов'язують індивіда з дотриманням певних норм, стандартів, критеріїв. Ціннісні орієнтації Т. Парсонс розділяє на три групи: пізнавальні, оціночні та моральні. Він зазначає, що цінності є продуктами культури, а система культури – це сукупність ціннісних стандартів, які є значеннями і символами взаємодії індивідів. Цінність як така, згідно з Т. Парсонсом, конструюється на основі загальноприйнятих уявлень про бажане. Отже, соціальні цінності – це «...загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи» [17, с. 168], перш за все про суспільство в уявленні його власних членів. Саме тому першорядною умовою соціальної інтеграції Т. Парсонс визнавав наявність у суспільстві чітких і несуперечливих норм і ціннісних орієнтацій. На його думку, стабільний політичний розвиток врешті-решт забезпечується загальною системою цінностей, добровільно прийнятою громадянами. Саме цінності регулюють поведінку людей у суспільстві, у тому числі й політичну поведінку. Т. Парсонс стверджує, що американська культура, яка пов'язана з ліберально-демократичними цінностями, створила новий тип соціального суспільства, забезпечуючи стабільну взаємодію, соціальний порядок і суспільну рівновагу не силою примусу, а насамперед авторитетом самих «ціннісних уподобань» [17, с.152-175].

На думку П. Бурд'є, система цінностей соціуму створює як універсальні – політичні «правила гри», так і специфічні норми, що регулюють економічну, релігійну, культурну та інші сфери життєдіяльності, які можна представити як автономні універсуми, свого роду «ігрові майданчики, на кожному з яких гра ведеться за своїми особливими правилами, відмінним від гри на сусідньому просторі» [18, с. 252-253].

Майже одночасно з класичним функціоналізмом досить активно починає розвиватися біхевіористський напрямок, зокрема теорія обміну (Д. Хоманс і П. Блау). На думку П. Блау, з'єднувальним механізмом у складних соціально-політичних структурах є норми і цінності («ціннісний консенсус»), які уможливають опосередкований соціальний обмін і керують процесами соціальної інтеграції та диференціації, а також розвитком у них соціальної організації та реорганізації. Надаючи такого регулюючого значення цінностям, П. Блау виділив чотири основних їх типи, кожний з яких виконує різні функції: - «партикуляристські цінності», які, на його думку, є засобом

інтеграції і опорою солідарності; - «універсалістські цінності», які являють собою певні стереотипи, на основі яких визначається порівняльна цінність різних сутностей, що можуть бути представлені для обміну; - «цінності легітимного авторитету», тобто система цінностей, яка надає окремим індивідам, що мають високий соціальний статус (наприклад, політикам вищого рангу) більше повноважень і прав, ніж іншим членам даного соціуму; - «цінності опозиції», до яких відносять «революційні» цінності, що викликають відчуття необхідності соціополітичних змін у суспільстві і узаконюють опозицію. Така типологізація цінностей дає можливість досліджувати специфіку владно-політичних відносин та характер внутрішніх «відцентрових» сил, які викликають суспільні трансформації [19, с. 345-350].

Одним із найпоширеніших підходів до вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій у сучасній політологічній думці є концепція М. Рокіча, згідно з якою ціннісні орієнтації виражають людські переконання щодо типів поведінки і пріоритетності цілей, зокрема у політичній діяльності. Він розглядав цінність як різновид переконання, визначаючи її як стійку впевненість в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування має відповідні переваги з особистої та соціальної точок зору, ніж протилежний спосіб поведінки. Розробивши ідею про наявність двох класів цінностей – термінальних та інструментальних, М. Рокіч відносив до першого типу цінностей усталені переконання, які характеризують цілі або кінцеві стани, до яких прагне людина (свобода, добробут, безпека тощо). Інструментальні ж цінності зачіпають подання про певний спосіб дій та бажані методи досягнення термінальних цінностей [1, с. 65].

Процес модернізації викликав до життя ціннісну парадигму постматеріального суспільства, основу якої складають цінності інформаційного суспільства, екологічні, гуманістичні, християнські загальнолюдські. Еволюцію методологічного осмислення концепції політичних цінностей – від цінностей соціально-економічного характеру до постмодерністських цінностей – можна простежити в роботах Р. Інглехарта, в яких він показав вплив культурних норм і цінностей як основних елементів політичної культури на функціонування політики.

Пояснення радикальної зміни ціннісно-сміслової системи у сучасному соціумі

Р. Інглехарт засновує на двох гіпотезах, умовно названих ним гіпотезою нестачі і гіпотезою соціалізації. Гіпотеза нестачі виводиться з припущення про те, що цінності індивіда відбивають його соціально-економічне оточення. Р. Інглехарт зробив висновок, що тривалі періоди економічного розквіту сприяли поширенню постматеріальних цінностей і, навпаки, економічні спади та кризи мали протилежний ефект. Термін «постматеріаліст» означає набір цінностей, які актуалізуються після того, коли люди досягли належної матеріальної безпеки, а на перший план виходять такі проблеми, як необхідність поєднувати безпеку і свободу, справедливість і відповідальність. Постматеріалісти є освіченішими, краще виражають свою думку і політично активніші, ніж матеріалісти, при цьому надають більшій переваги самовираженню та якості життя. Відмічається, що втрата безпеки призвела б до поступового повернення ціннісних пріоритетів матеріаліста. Однак співвідношення між соціально-економічними факторами і ціннісними пріоритетами не настільки прямолінійно. Згідно з другою гіпотезою – соціалізації – між змінами в соціально-економічному оточенні і змінами в структурі політичних цінностей буде спостерігатися значний часовий розрив. Тільки через 10-15 років змін у соціально-економічних умовах на політичну арену прийде вікова когорта, роки формування якої припали на час цих економічних перетворень [див.: 20, с. 218-226].

Відомі західні спеціалісти з теорії постіндустріального суспільства і футурології ХХ – ХХІ ст. системно досліджують цінності постіндустріального соціуму (А. Маквей, А. Турен, М. Кастельс, Р. Райх, С. Хантінгтон, Д. Белл, М. Мелоун, О. Тоффлер, А. Етціоні, Ф. Фукуяма, Т. Стюарт, Ч. Хенді, Т. Сакайя тощо). Вони відмічають, що у процесі переходу людства від епохи модерну до постмодерну домінуючою стає світоглядна ціннісна орієнтація, спрямована на якісну зміну ставлення людини до власного життя. Сучасний соціум аналізується як спільнота з принципово відмінним характером людської діяльності, розвитку матеріальних ресурсів і формуванням духовних підвалин співжиття. Так, Д. Белл підкреслює, що у останні десятиліття ХХ ст. саме зрушення в системі цінностей і в моралі підштовхують людей до змінюваності їхніх соціальних відносин і політичних інститутів.

Таким чином, втілення у життя політики не може бути ефективним, коли не враховуються базові ціннісні орієнтації в політичній сфері. Особливого значення набувають політичні цінності та орієнтації в період трансформації суспільств, зокрема українського. Трансформування політичних цінностей та орієнтацій проходить в умовах зміни соціально-політичних пріоритетів, поєднання протилежних тенденцій регіональної ідентичності, руйнування попередніх стереотипів для того, щоб сформувати нову або реконструювати існуючу систему цінностей. Відповідно до цього пошук інтегральної та солідаризуючої системи цінностей, яка в стратегічному аспекті вирішить шлях Української держави в майбутньому, є провідним дослідницьким завданням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сліпець П.П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: монографія / П.П. Сліпець. – К.: Знання України, 2009. – 251 с.
2. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія / О. Радченко – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.
3. Философский энциклопедический словарь (сер. БСИ) / Редакторы-составители Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 576 с.
4. Конфуцій. Життя його та вчення // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / [уклад., заг. ред. – проф., д-р іст. наук Г. Демиденко]. – 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – С. 20–24.
5. Платон. Політика: Наука об управленні государством / Платон, Аристотель, Ф. Енгельс: [Сборник]. – М.: Эксмо, 2003. – 864 с.
6. Макіавеллі Н. Державець // Філософія політики: Хрестоматія у 4 т. / Н. Макіавеллі [Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін.] – К.: Знання України, 2003. – Т. I. – С. 259–265.
7. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / Т. Гоббс [уклад., заг. ред. – проф., д-р іст. наук Г. Демиденко]. – 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – С. 216–231.
8. Локк Д. Два трактата о правлении // Локк Д. Сочинения: В 3-х тт. – Т. 3./ Пер. с англ. и лат. Т.3/ Ред. и сост., авт. примеч. А.Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С.135–406.
9. Монтеск'є Ш. О духе законов // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / Ш.-Л. Монтеск'є [Уклад., заг. ред. – проф., д-р іст. наук Г. Демиденко]. – 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – С. 247–258.
10. Руссо Ж.-Ж. Трактаты // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / Ж.-Ж. Руссо [Уклад., заг. ред. – проф., д-р іст. наук Г. Демиденко]. – 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – С. 258–268.
11. Кант И. Критика чистого раз ума // И. Кант. – Соч.: В 6 Т.– Т.4. – Ч.1. – М.: Мысль, 1965. – С. 67–210.
12. Гегель Г. Громадянське суспільство // Філософія політики: Хрестоматія у 4 т. / Г. Гегель [Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін.] – К.: Знання України, 2003. – Т. 2 – С. 63–176.
13. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко: [Пер. с нем.] – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
14. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения / Эмиль Дюркгейм // Социология, ее предмет, метод, предназначение: Пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 336 с.
15. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П.А. Сорокин; Пер. с англ., коммент. и статья В.В. Сапова. – СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуманит. ин-та, 2000. – 1054 с.
16. Томас У. Методологические заметки // Американская социологическая мысль / У. Томас, Ф. Знанецкий. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1994. – 380 с.
17. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс [Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой]. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.
18. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; [сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко; пер. с фр.: Е. Д. Вознесенская и др.]. – Москва: Socio-Logos, 1993. – 333 с.
19. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер. – М.: Прогресс, 1985. – 472 с.
20. Inglehart R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles in Advanced Industrial Society/ Ronald Inglehart. – Princeton, N.J. – 1977. – 496 p.